

ks. prof. dr hab. Piotr Jaskóła
Uniwersytet Opolski

Recenzja
rozprawy doktorskiej ks. mgr-lic. Ryszarda Matejuka SJ
pt. *Doświadczenie misterium Eucharystii według Jerzego Klingera*,
PWT, Warszawa 2016 r., 163 s.

Pisma ks. prof. Jerzego Klingera mają charakter głęboko ekumeniczny. Ten nadzwyczaj otwarty prawosławny teolog potrafił docenić specyfikę i wartość myślenia innych chrześcijan. Tkwiąc głęboko w tradycji teologicznej własnego Kościoła, umiał podjąć twórczy dialog z wielkimi współczesnymi teologami innych wyznań. W dziedzinie sakramentologii oraz eklezjologii nawiązywał do poglądów teologów katolickich: K. Rahnera, E. Schillebeeckxa, H. de Lubaca, H. Künga. Doceniał wkład teologów ewangelickich: R. Bultmanna, K. Bartha i O. Cullmanna. Świadom uniwersalnych wymiarów wszelkiej autentycznej teologii wykazywał, że każda wielka gałąź historycznego chrześcijaństwa wypracowała w ciągu dziejów sobie właściwe podejście do zagadnień teologicznych. Myśl tego teologa stała się przedmiotem zainteresowań ks. mgr-lic. Ryszarda Matejuka, który już we *Wstępie* swojej rozprawy pisze, że „cała twórczość teologiczna Klingera posiada ogromną głębię i jest żywą inspiracją intelektualno-duchową” (s. 4). To przekonanie Doktoranta miało swój początek – jak można przypuszczać – w jego pracy magistersko-licencjackiej: „Teologia Tradycji w pismach ks. prof. Jerzego Klingera”. Według rozeznania ks. Matejuka jego praca jest pierwszą dysertacją doktorską nt. twórczości J. Klingera.

Już na samym początku na pozytywną ocenę zasługuje naukowa intuicja wyboru przedmiotu badań przez Promotora rozprawy i jej Autora. W dobie potrzeby rozwoju teologii w perspektywie ekumenicznej podjęcie tematyki w oparciu o twórczość tego wybitnego polskiego teologa i ekumenisty z pewnością uznać należy za przedsięwzięcie trafne, aktualne i potrzebne. Jakość realizacji tego przedsięwzięcia będzie przedmiotem niniejszej oceny.

1. Tytuł, problem i cel rozprawy

Tytuł rozprawy *Doświadczenie misterium Eucharystii według Jerzego Klingera* nie brzmi standardowo, jak na opracowanie teologiczne. Autor nie zamierza badać „pojęcie” misterium Eucharystii czy „rozumienie” Eucharystii, czy też ograniczyć się do samej prezentacji „misterium Eucharystii według J. Klingera”, ale pragnie zbadać „doświadczenie misterium Eucharystii”. Z perspektywy teologii katolickiej przedsięwzięcie może wydawać się bardzo trudne, ponieważ samo pojęcie doświadczenia nie jest pojęciem ostrym. Autor we *Wstępie* nie precyzuje też bliżej, jak rozumie użyty termin „doświadczenie”. Z drugiej strony użycie tego terminu już w tytule rozprawy może wskazywać na inny niż w katolicyzmie sposób podejścia prawosławnego teologa do kategorii religijnego misterium. Teologia prawosławna nie tyle pragnie wniknąć w misterium, poznać je, ile go doświadczyć. Z

perspektywy całości rozprawy, która technicznie duchem prawosławia, tytuł – mimo braków wstępnych uściśleń, jest zrozumiały i w pełni akceptowalny. Poza tym w trakcie prowadzonych analiz Doktorant na konkretnych przykładach daje poznać, rozumienie doświadczenia u Klingera (np. s. 35, 66), jak i czasami swoje własne rozumienie doświadczenia (np. s. 20, 28).

Uwagi odnoszące się do tytułu siłą rzeczy przekładają się na ujęcie problemu rozprawy. Odnosi się wrażenie, że pojęcie „doświadczenie” i sam problem doświadczenia misterium Eucharystii są dla Doktoranta myślącego kategoriami teologii wschodniej tak oczywiste, że we *Wstępie* nie precyzuje w rozbudowany sposób problemu rozprawy – co nie oznacza, że nie formułuje go w ogóle. Píše bowiem: „cała uwaga została tu skupiona na jego (tzn. Klingera – P.J.) bogatej i wieloaspektowej idei Eucharystii” (s. 5). Dalej dodaje: „Ta dysertacja aspiruje do objęcia całościowo doświadczenia Eucharystii w oparciu o twórczość uczonego prawosławnego. Eucharystia miała żywe i fundamentalne znaczenie dla całej twórczości J. Klingera. Rozprawa ta usiłuje odpowiedzieć na pytanie, na ile to doświadczenie Eucharystii jest żywe i fundamentalne?” (s. 5). Jak Doktorant rozumie problem, który postawił i starał się rozwiązać, więcej wskazuje tematyka poszczególnych rozdziałów i paragrafów. Pokazuje go też określenie celu rozprawy, o którym pisze we *Wstępie* (s. 5) i *Zakończeniu*: „Badania przeprowadzone (...) miały na celu objęcie całokształtu twórczości teologicznej J. Klingera” (s. 153). Tam też doświadczenie Eucharystii nazywa „subtelną materią” i „życiem w Duchu Świętym”. Opis celu i problemu rozprawy zbliżają się treściowo do siebie (s. 5, 153), ale nie pokrywają się. Doktorant doskonale wie, że problem rozprawy to nie jego cel. Celem każdej rozprawy jest rozwiązanie postawionego problemu. Patrząc na przeprowadzone analizy i wyciągnięte wnioski, można stwierdzić, że cel ten ks. Matejuk starał się konsekwentnie realizować.

2. Literatura

Istotny wpływ na oryginalność każdej rozprawy mają wykorzystane w niej źródła i opracowania. Bibliografia ks. mgra Ryszarda Matejuka jest stosunkowo obszerna (s. 154-163). Cenny jest zwłaszcza spis pozycji źródłowych i opracowań. Główne źródła zostały wspomniane we *Wstępie* (s. 5).

Solidność Doktoranta w podejściu do wykorzystywanej literatury i samego problemu rozprawy widoczna jest już w opisie stanu badań. Według jego rozeznania praca jest pierwszą dysertacją doktorską na temat twórczości Klingera, a z pewnością pierwszą z zakresu jego teologii Eucharystii. W Archiwum Biblioteki KUL odnalazł też 3 prace magisterskie na temat różnych aspektów teologii Eucharystii w ujęciu Klingera. Kiedy wspomina jedną z nich: *Eschatologiczny wymiar Eucharystii w twórczości J. Klingera* napisaną przez ks. Gogolińskiego, to można by się w tym dopatrywać „apriorycznego” ukłonu w stronę recenzenta, zatrudnionego wówczas w KUL-u? Niskie pobudki nie mają jednak podstaw. Doktorant kierował się wyłącznie względami naukowymi. Zauważyć i docenić trzeba fakt, że opisując szczegółowo stan badań Autor uwzględnił nawet niepublikowaną pracę magisterską z 1988 r. Oczywiście, nie mógł przypuszczać, kto będzie występował w roli recenzenta.

Naukowa rzetelność i wnikliwość Doktoranta w stosunku do wykorzystania literatury źródłowej i opracowań godna jest podkreślenia.

W *Bibliografii* poprawnie zastosowano klasyczny podział na źródła, opracowania i literaturę pomocniczą. W osobnym dziale zamieszczono literaturę z portali internetowych. Źródła wykorzystano w należyty sposób. Literatura pomocnicza została w dużej mierze oparta na opracowaniach encyklopedycznych (np. s. 89), ale pozycje z tego zbioru bibliograficznego nie mają istotnego wpływu na sposób rozwiązywania zasadniczego problemu rozprawy.

3. Metoda pracy

O metodzie Autor pisze we *Wstępie* krótko: „zasadnicza metoda zastosowana w pracy jest teologiczno-historyczna” (s. 5). Wspomina też o metodzie analitycznej i syntezy: „z kolei analityczne spojrzenie na dzieła uczonego prawosławnego i synteza jego twórczości prowadzi do tego, co najważniejsze w życiu każdego chrześcijanina, czyli poznania Boga” (tamże). O zastosowaniu właściwej i skutecznej metody, która pozwoliła sprawnie rozwiązać postawiony problem, czyli osiągnąć zamierzony cel, więcej mówi sama struktura rozprawy.

4. Struktura rozprawy

Na zasadniczą strukturę rozprawy składają się: *Wstęp* (s. 3-8), 4 rozdziały analityczne (s. 9-148) i *Zakończenie* (s. 149-153), *Bibliografia* (s. 154-163). Analiza źródeł pozwoliła Doktorantowi na wyodrębnienie różnych aspektów doświadczenia misterium Eucharystii według J. Klingera. Stąd Rozdział I (s. 9-33) przedstawia Eucharystię jako nadrzędną wartość w życiu chrześcijanina. Poszczególne paragrafy ukazują związek pomiędzy Eucharystią i Tradycją Kościoła (1/1), wspólnotowy i eklezjalny charakter przeżycia obecności eucharystycznej Chrystusa (1/2), istotę zjednoczenia każdego wierzącego w darze Komunii św. (1/3) oraz założoną w Eucharystii perspektywę przemiany duchowej (1/4).

W Rozdziale II została podjęta próba poznania charakteru wschodniego dziedzictwa liturgicznego (s. 34-84), gdyż w nim – zdaniem Doktoranta – ujawnia się przymiotowość i typologia liturgiczna (II/1). Następne paragrafy kreślą: główny motyw anafory liturgicznych (II/2), epiklezę jest integralną formę liturgii (II/3), pojęcie „metabole” (II/4) i eschatologiczny wymiar spotkania eucharystycznego.

W Rozdziale III ukazano „Wartość odmiennej percepcji aktu eucharystycznego” (s. 85-114). „Odmiennej percepcji” – tzn. percepcji nieprawosławnych wyznań. Zgodnie z metodą, jaką przyjął J. Klinger w tych badaniach, punktem wyjścia była interpretacja Eucharystii jako ofiary (III/1) – to jeden z najtrudniejszych tematów podejmowanych często w dialogach międzykościelnych, Eucharystia jako wydarzenie Zmartwychwstania (III/2) i wydarzenie Pięćdziesiątnicy (III/3).

W Rozdziale IV przedstawiona została skomplikowana, ale też pełna ekumenicznych obietnic, współczesna inicjatywa interkomunijna J. Klingera (s. 115-148). Szczegółowej analizie poddano celowość idei zbliżenia eucharystycznego (IV/1), problem nieufności

eklezyjologiczno-praktycznej (IV/2) oraz takie ujęcie własnej tożsamości eucharystycznej, by nie było ono przeszkodą do wspólnej Komunii (IV/3).

W sumie struktura pracy w swych podziałach zasadniczych i wewnętrznych jest w miarę czytelna, przejrzysta i logiczna, wyraźnie oddaje charakter pracy z zakresu teologii systematycznej, ale i otwartej na problematykę interdyscyplinarną, ekumeniczną i historyczną.

5. Ocena formalnej strony rozprawy

Aspekt formalny pracy ks. Matejuka spełnia konieczne wymogi pracy naukowej. Widać to już po poprawnie zbudowanym *Wstępie* i *Zakończeniu*, które zawierają wszystkie – chociaż w pewnych przypadkach tylko w skróconej formie – części strukturalne istotne dla tego typu prac. Analizy nie są tylko prostym referowaniem poglądów, ale i krytyczną oceną (np. s. 42, 84, 111 nn, 130).

Wykaz i zapis wykorzystanej bibliografii i przypisy nie budzą większych zastrzeżeń, wprost przeciwnie – podkreślić należy nie tylko poprawność przypisów dokumentujących, ale także dużą ilość przypisów wyjaśniających, rozwijających myśl zasadniczą. Przypisy również wizualnie czynią pracę bogatszą – nawet jeśli są oparte tylko na treściach encyklopedycznych. Rozbudowane *Zakończenie* poprawnie zbiera wyniki badań i formułuje wnioski.

Interesującym jest sposób prowadzenia analiz. Wiele tekstów źródłowych komentowanych i konfrontowanych jest z literaturą ekumeniczną, katolicką i ewangelicką, co świadczy o teologicznej erudycji Autora.

Język dysertacji jest w miarę poprawny i precyzyjny. Mimo nagromadzenia wielu szczegółowych informacji również komunikatywny. Dość często zdarzają się jednak uchybienia interpunkcyjne.

6. Ocena treściowej strony pracy

W ocenie treści rozprawy na samym początku trzeba stwierdzić, że Autor potrafił wydobyć i ująć syntetycznie istotne fakty zawarte w tekstach źródłowych i w materiale już istniejących aspektowych opracowań. Zdolność do koncentracji na kwestiach teologicznie ważnych zaowocowała dużą dozą przejrzystości. Wyniki badań są interesujące.

Od strony merytorycznej praca może się poszczycić wieloma osiągnięciami badawczymi. W recenzji wspomnę tylko niektóre, bardziej znaczące. Przede wszystkim ks. Matejuk wykazał istotną dla Klingera więź Eucharystii i Tradycji. Tradycja ukształtowała świadomość eucharystyczną w Kościele (s. 10) i eucharystyczną eklezyjologię (s. 20 nn). Przy tej okazji dochodzi on do interesujących wniosków na temat Kościoła powszechnego i Kościoła lokalnego: „Kościół powszechny to jest w pewnym sensie Towarzystwo Jezusowe (ale niekoniecznie jezuici – uwaga PJ), a osobiste przeżycie Eucharystii – to Kościół lokalny (s. 21).

Interesująca, a chyba i dyskusyjna, jest przywołana opinia, że Modlitwa Arcykapłańska Jezusa (J 17) jest modlitwą eucharystyczną – chociaż św. Jan nie wymienia w tym miejscu słów ustanowienia, a nawet chleb i wino nie są tam wymienione. Klinger pisze:

„To co pozostaje, to idea komunii, jedności pomiędzy Bogiem i ludźmi, która jest zawsze eucharystyczna, nawet jeżeli Eucharystia jako fundament Kościoła nie jest dosłownie wypowiedziana” (s. 29). Za Klingerem Matejuk zdaje się podtrzymywać wątpliwość: „Może (...) autor czwartej Ewangelii nie umiejscawia tutaj słów ustanowienia, ponieważ dla niego całe życie Jezusa stanowi fundament dwóch sakramentów, Eucharystii i chrztu” (tamże).

W szeroko pojętych źródłowych tekstach Klingera nt. Eucharystii Doktorant śledzi rozwój Tradycji Kościoła począwszy od oczekiwania Mesjasza w tradycji judejskiej, ożywienie tej tradycji przez Jana Chrzciciela, przejęcie misji ukazywania ludziom Zbawiciela przez apostołów i jej dalszy rozwój w historii Kościoła po dziś dzień. Wydobywa też wiele szczegółów dotyczących procesu odchodzenia w pierwszych wiekach od komunii sakramentalnej i początkami komunii duchowej (s. 12 nn).

Głębie biblijnych poszukiwań i ekumeniczna otwartość Klingera wydobywa Matejuk, kiedy charakteryzuje dwa typy Eucharystii: Eucharystię „typu apostolskiego” – które to pojęcie przejął Klinger od protestanckiego teologa O. Culmanna – i Eucharystię „typu Pawłowego” (s. 26nn, 37). Doktorant pokazuje też ewolucję obydwu typów liturgii eucharystycznej w „połączony typ kanonu liturgicznego” (s. 38). To był proces zlewania się dwóch form anafor w kanon liturgiczny zawierający epiklezę i słowa ustanowienia. Pomimo zlewania się w jeden kanon, różnica między nimi pozostała. Od IV wieku są już ukształtowane główne formularze eucharystyczne, ale wyraźnie pozostała różnica dwóch form konsekracyjnych: w Kościele zachodnim – słowa ustanowienia Eucharystii, a w Kościele wschodnim – epikleza. Tutaj widzi on również pewne przesłanki do późniejszego rozłamu pomiędzy Zachodem i Wschodem – Zachód w Eucharystii akcentuje pamiętkę śmierci i Zmartwychwstania Chrystusa, a Wschód w epiklezie eucharystycznej uwydatnia wątek eschatologiczny.

Doktorant zauważa, iż J. Klinger w badaniach prowadzonych nad liturgią eucharystyczną uwzględniał procesy dogmatyczne dokonujące się w Kościele. Dzięki tej metodzie wskazał na motyw, który skłonił Kościół rzymskokatolicki do rozpatrywania słów ustanowienia jako jedynej formy konsekracyjnej. Lekceważenie epiklezy przybrało konsekwencje odmiennego rozwoju przeżycia eucharystycznego na Zachodzie niż na Wschodzie – doktryna transsubstancjacji zdominowała eschatologiczną doktrynę *metabole* (s. 151).

Zdaniem Doktoranta, J. Klinger widział niespójność i pozorny związek istniejącej trójstopniowej hierarchii z ważnością sprawowania Eucharystii. „Albowiem brak formalnej sukcesji nałożenia rąk nie pozbawia wspólnoty wierzących chrześcijan cudu eucharystycznej obecności Chrystusa. Każda celebrowanie, która respektuje symbolizm eucharystyczny, gdy zawiera wiarę wspólnoty w Chrystusa i chrzest, to posiada również pewien stopień sukcesji apostolskiej i posługiwania apostolskiego” (s. 152).

Wielką ekumeniczną otwartość Klingera odkrywa Doktorant w kwestii tzw. interkomunii. Klinger uważał, że prawosławni zabraniający interkomunii powołują się na „przestarzałe kanony” zabraniające wspólnej modlitwy z heretykami. Tymczasem „kanony mają zachować niezmienność w tym, co należy do istoty Kościoła. Byłoby natomiast zdradą wobec ducha tych kanonów, gdyby one, mające służyć jedności Kościoła, dziś musiały stać się przeszkodą na drodze do jej osiągnięcia” (s. 151). Dalej stawia retoryczne pytanie: „Jakim

prawem możemy zabraniać Duchowi Świętemu działać w procesie zjednoczenia?” Według Doktoranta, uczony prawosławny stał raczej na stanowisku, że problem interkomunii powinien pozostać nierozstrzygnięty po to, aby każdy wierzący mógł w sposób wolny i zgodny ze swoim sumieniem podejmować decyzję świadomego uczestnictwa w tajemnicach Tradycji, w tym i w misterium Eucharystii (s. 152).

Podsumowując wybrane aspekty przykładowo pokazujące wartości merytoryczne rozprawy ks. Matejuka, nie sposób nie podkreślić jego odwagi w podejmowaniu trudnych problemów teologicznych. Cenne są przy tym jego własne krytyczne uwagi i opinie. Sposób analizowania źródeł ujawnia miłość Doktoranta do szeroko rozumianej tradycji Kościołów Wschodnich. Z pewnością zawdzięcza to i swojemu Promotorowi, i własnemu życiowemu doświadczeniu.

Zgodnie z przyjętą metodą zrealizowane dzieło i brak większych zarzutów merytorycznych nie oznacza braku pytań pod adresem autora dysertacji. W trakcie lektury rodziło się ich wiele. Wspomnę dwa, na które Doktorant mógłby odpowiedzieć podczas obrony pracy doktorskiej:

- a) Czy i w jakim stopniu są kompatybilne pojęcia „przemiana metafizyczna” i „transsubstancjacja”, o których pisze Doktorant w rozdz. II?
- b) Jak zinterpretować przepis z Instrukcji Kongregacji Nauki Wiary, o której pisze Doktorant na s. 89, mówiący, że Msza św. koncelebrowana przez kapłana, który spożył tylko jedną postać eucharystyczną, jest nieważna, kiedy wiernym świeckim przystępującym do Komunii św. tylko w wyjątkowych przypadkach udziela się Komunii św. pod dwiema postaciami?

7. Wniosek

Przeprowadzone badania, których owocem jest prezentowana dysertacja, są dowodem dużego wkładu pracy Autora i jego rzetelności naukowej w prowadzonych badaniach. Różnorodność tematyczna analizowanych tekstów, mimo że była oparta na pismach jednego autora, wymagała od Doktoranta dogłębnej wiedzy teologicznej, historycznej i ekumenicznej. Praca jest treściowo twórcza i interesująca. Od strony formalnej spełnia warunki rozprawy naukowej. Stawiam wniosek o kontynuowanie przewodu doktorskiego ks. mgr-lic. Ryszarda Matejuka.

ks. prof. dr hab. Piotr Jaskóła

dyrektor Instytutu Ekumenizmu i Badań nad Integracją
na Wydziale Teologicznym UO

Opole, 22. 05. 2016 r.